

АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ТА СУЧАСНИХ ПЕРСПЕКТИВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Шпиг Н. О.

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії морального,

громадянського та міжкультурного виховання

Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

вул. Берлінського, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-5404-8171

natalya.shpyg@gmail.com

Ключові слова: *права дитини, сімейне виховання, інститути догляду та виховання, стратегія, деінституціалізація.*

У статті аналізуються форми сімейного виховання дітей-сиріт в історичній ретроспективі, досліджується сучасна ситуація щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї в Україні.

Метою статті є аналіз історичних передумов та сучасних перспектив забезпечення права дитини на виховання в сім'ї. Для досягнення мети використано комплекс методів дослідження, таких як: аналіз, синтез, порівняння, систематизація.

Акцентовано увагу на тому, що проблема забезпечення права дитини на виховання в сім'ї має історичні корені. Припускається, що існуючі у прадавні часи форми сімейного влаштування дітей (усиновлення, опіка, піклування, патронаж) стали своєрідним орієнтиром для розроблення та впровадження сучасних сімейних форм виховання дитини. Звертається увага на сучасні перспективи оптимізації ситуації в межах досліджуваної проблеми: курс на стратегію деінституціалізації через залучення міжсекторальної партнерської взаємодії у процесі створення належних умов для підтримки і розвитку правових форм сімейного виховання дитини. Наведено зміст діяльності коаліції «Відкриваємо двері дітям», проаналізовано позитивні результати деінституціалізації в розвинених країнах світу.

У висновках зазначено, що необхідність забезпечення права дитини на виховання в сім'ї насамперед зумовлюється пріоритетністю сімейного середовища для повноцінного розвитку дитини. Наголошується на важливості комплексного підходу до вирішення досліджуваної проблеми, зокрема й шляхом здійснення аналізу історичних прототипів сучасних сімейних форм виховання. Зазначається, що успішність процесу забезпечення права дитини на виховання в сім'ї значною мірою залежить від налагодження конструктивної взаємодії між учасниками реалізації національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Суттєва роль при цьому належить організаціям третього сектору (Альянс «Україна без сиріт», фонд Петра Порошенка, «Партнерство кожній дитині», «Надія і житло для дітей», коаліція «Права дітей в Україні», «Дитина з майбутнім»), що активно долучилися до впровадження досліджуваної ситуації.

ANALYSIS OF HISTORICAL PRECONDITIONS AND CURRENT PROSPECTS OF ENSURING A CHILD'S RIGHT TO A FAMILY UPBRINGING

Shpyh N. O.

Ph.D. in Pedagogy,

Senior Researcher of the Laboratory of Moral,

Civic and Intercultural Education

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences

Berlinsky str., 9, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5404-8171

natalya.shpyg@gmail.com

Key words: *child's rights, family upbringing, boarding schools, strategy, deinstitutionalization.*

The article analyzes the forms of family upbringing of orphans in historical retrospect, explores the current situation regarding the right of the child to family upbringing in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the historical background and current prospects for ensuring the child's right to family upbringing. To achieve this goal, a set of research methods was used: analysis, synthesis, comparison, systematization.

Emphasis is placed on the fact that the problem of ensuring the child's right to family upbringing has historical roots. It is assumed that the existing in ancient times forms of family placement of children (adoption, guardianship, care, patronage), became a kind of reference point for the development and implementation of modern family forms of child rearing. Attention is paid to the modern prospects of optimizing the situation within the researched problem: a course on the strategy of deinstitutionalization through the involvement of intersectoral partnerships in the process of creating appropriate conditions for the support and development of legal forms of family upbringing of the child. The content of the activity of the coalition «We opening doors to children» is presented; the positive results of deinstitutionalization in the developed countries of the world are analyzed.

The conclusions state that the need to ensure the right of the child to be brought up in a family is primarily determined by the priority of the family environment for the full development of the child. The importance of an integrated approach to solving the research problem is emphasized, in particular by analyzing historical prototypes of modern family forms of education. It is noted that the success of the process of ensuring the right of the child to family upbringing largely depends on the establishment of constructive cooperation between the participants in the implementation of the national strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children. A significant role belongs to the organizations of the third sector (Alliance «Ukraine without Orphans», Petro Poroshenko's Foundation, «Partnership for Every Child», «Hope and Housing for Children», the coalition «Children's Rights in Ukraine», «Child with a Future»). actively joined in the implementation of the studied situation.

Постановка проблеми. Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України та Закон України «Про охорону дитинства» визначають сім'ю як природне середовище для повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного, культурного та соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення. Згідно з ключовими положеннями зазначених документів, сім'я виступає

суб'єктом відповідальності за створення належних умов для соціалізації дитини. Дитина має право на спільне з батьками (або одним із них) проживання в сім'ї та піклування.

Проте станом на 1 січня 2019 року в Україні налічувався 781 інтернатний заклад. Більш ніж 100 тисяч дітей (дані Міністерства соціальної політики) на той час перебували в інтернатних

закладах. До того ж більшість із них не були біологічними сиротами, а саме 92,3% дітей мали принаймні одного з батьків, а 7,7% дітей були біологічними сиротами [2]. На офіційному сайті Хмельницької обласної державної адміністрації знаходимо інформацію, що підтверджує попередні тези. Нижче наведемо цифрові дані, що виявляють проблеми дітей в інтернатних закладах: 55% мають затримку загальних моторних навичок; 40% – затримку розвитку дрібної моторики; 32% – затримку розумового розвитку; 43% – затримку мовного розвитку; 28% – затримку емоційного розвитку; 44% дітей мають затримку відразу за трьома і більше показниками [12]. Все це спонукає до пошуку шляхів оптимізації зазначеної вище ситуації, одним з яких і є забезпечення права дитини на виховання в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує зацікавленість наукової спільноти до проблеми забезпечення права дитини на сімейне виховання. Так, історичний контекст розвитку сімейних форм виховання дітей наведено у наукових доробках Є. Вагіної та А. Нагорної [6], А. Свердлова [13] та ін. Різноманітні аспекти виховного потенціалу сім'ї проаналізовано у працях І. Звереві [3.], Ж. Петрович [8], Т. Харченко [14] та ін. Правові форми влаштування дітей висвітлені у працях Л. Кривачук [4; 5], І. Пеші [9], Л. Пономаренко [10], Ж. Петрович [8], Н. Поспелової [11] та ін. Дослідники є одностайними в розумінні пріоритетності сімейного виховання для повноцінного розвитку дитини та необхідності забезпечення альтернативних інституційним правових форм сімейного виховання дітей.

Незважаючи на концентрацію уваги з боку наукової спільноти щодо дослідження різноманітних аспектів сімейного виховання, його пріоритетів та існуючих правових форм забезпечення права дитини на виховання в сім'ї, вважаємо за необхідне (*мета статті*) більш ґрунтовно здійснити вивчення сучасних тенденцій забезпечення права дитини на виховання в сім'ї, в тому числі й з урахуванням взятого Україною курсу на деінституціалізацію (ДІ), шляхом аналізу історичних особливостей забезпечення права дитини на виховання в сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи право дитини на виховання в сім'ї як одне із ключових, будемо виходити з розуміння сімейного виховання як такого, що здатне задовольняти ключові потреби дитини на різних етапах її формування та розвитку. І навпаки, відсутність сімейного середовища в житті дитини – це передумова продукування низки проблем у процесі соціалізації дитини. При цьому відзначимо важливість дослідження досвіду забезпечення права дитини на виховання в сім'ї в історичній ретроспективі.

Насамперед охарактеризуємо виховання дітей-сиріт із найдавніших часів. Так, із прадавніх часів традиційним було прийняття сироти у свою спільноту, общину, родину тощо. Це був так званий «дарообмін». Така економічна система дарування простежується в мотивах усиновлення всередині певної общини та «приймаківства» у слов'ян. Сиріт у свою родину зазвичай приймали люди похилого віку, які вже відчували труднощі з веденням господарства. Прийнятий у сім'ю повинен був вести господарство, шанувати своїх батьків, а також зобов'язувався їх поховати. Ще однією формою підтримки сиріт була общинна допомога. Сироті навіть призначали «громадських батьків», які брали його на виховання.

Першим прикладом опіки над дитиною є літописна згадка, що відноситься до 879 року. Після смерті батьків ними ставали опікуни, тобто найближчі родичі, які в роді зайняли місце померлих [13].

Що ж стосується появи спеціальних дитячих установ для дітей-сиріт, то вони беруть початок у 1706 році, коли Новгородський митрополит Іов за власної ініціативи та за власні ресурси в Холмо-Успенському монастирі побудував заклад, де доглядали за малими сиротами, потім вони переходили в школи. Це стало початком створення дитячих сирітських закладів [6].

Нестачею робочих рук пояснювалося ставлення до дитини-сироти, яку й розглядали як робітника. Держава віддавала сиріт як приватним особам, так і церковним установам, які з радістю користувалися такою робочою силою. Це була найпримітивніша форма догляду суспільства і держави за сиротою. Що ж стосується влаштування осиротілих дітей у сім'ю, то існували дві основні форми: усиновлення та опіка. Опікунами могли стати найближчі родичі, а також певні установи, наприклад церква. Проте родичі мали повноваження наглядати за опікунами. Так, суто моральний обов'язок опікунів повертати майно дитини, якою опікувалися, за досягнення нею повноліття переростає в юридичний обов'язок [6].

За правління Петра I опіка як форма влаштування дитини в сім'ю набула поширення та державного регулювання. Була створена служба магістрів, які спостерігали за діями опікунів. Це можна вважати встановленням опіки як особливої державної установи, яка контролювала діяльність опікунів. У той час практикувався так званий «таємний приклад», що дозволяв залишатися невідомою особою, яка підкинула дитину. За часів правління Катерини II при кожному міському магістраті закріплювався сирітський суд. Зберігалася практика влаштування дітей-сиріт у сім'ї з метою їх виховання та навчання певного ремесла [13]. У той час практикувалася передача дітей до сіль-

ських сімей. Спочатку діти потрапляли в сім'ю на кілька місяців, потім термін збільшився до 5–7 років, а пізніше і до досягнення ними 17 років. Що ж стосувалося селянських дітей, які залишалися без батьків, то вони потрапляли під опіку родичів або навіть чужих людей разом зі спадком. Усиновлення було можливим лише за умови, коли в сім'ї не було прямих спадкоємців.

Окрім опіки та усиновлення, наприкінці XIX ст. вводяться патронат і патронаж, тобто розміщення нужденних в окремі сім'ї. Сім'ї, що прийняла на патронат дитину, призначалася допомога на дитину. До речі, чим меншою була дитина, тим більшим був розмір допомоги, адже вона не могла працювати, а при досягненні дитиною 14 років виплати взагалі припинялися. Тоді дітей брали переважно бідні сільські сім'ї, для яких патронат був звичайним народним промыслом [6].

Після революції 1917 року, коли Радянська республіка стикнулася з масовим сирітством і бездоглядністю, основною формою влаштування стали державні дитячі будинки. Всі діти визнавалися дітьми держави і знаходилися під її захистом, основною формою влаштування стали державні дитячі будинки. В середині 40-х рр. XX ст. було створено більше 650 дитячих будинків для дітей, які втратили батьків за період війни. У дитячих будинках того часу перебувало понад 600 тис. дітей.

Уже в 60-х рр. XX ст. дійшли висновку, що великі дитячі будинки є нераціональними як з економічної, так і виховної позиції. Виховання в сім'ї виявилось економічно доцільнішим і краще відповідає потребам дитини. У 60-ті рр. XX ст. за особистим наказом М. Хрущова патронатна сім'я як форма влаштування дітей-сиріт припинила своє існування. У ці роки поширення набувають школи-інтернати [6].

Наступним кроком нашого наукового пошуку стане дослідження сучасних тенденцій та перспектив щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї. Адже пріоритет сімейного виховання дітей набуває аксіоматичного вираження у всьому світі. Актуальність діяльності щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї обґрунтовується також і негативним впливом інституційних форм виховання на формування і розвиток дітей. Відзначимо деякі з них: неготовленість вихованців інтернатних закладів до самостійного життя; відсутність необхідних соціальних умінь та навичок для функціонування в соціумі; випадки насильства щодо вихованців, що є прямим порушенням права дитини на захист від насильства (ст. 19 Конвенції ООН про права дитини); подолання негативних наслідків інтернатного життя має ірраціональний характер з фінансового погляду [1].

Європейський Союз взяв курс на деінституціалізацію у 2013 році. Цей процес став пріоритетним у використанні 325 млрд євро для забезпечення дітей можливістю насолоджуватися сімейним затишком та любов'ю. У 2017 році Україна також вступила у процес реформування інституційних форм виховання дітей, тобто розпочалася деінституціалізація (ДІ).

Метою національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки є зміна системи інституційного догляду та виховання дітей. Альтернативою існуючій повинна стати система, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Підґрунтям активізації процесу ДІ виступає законодавча складова частина, а саме ратифікація Україною у 1991 році Конвенції ООН про права дитини, яка визнає сім'ю оптимальним середовищем для життя і розвитку дитини.

Розглянемо, як прогресивна світова спільнота справляється із цим завданням. По-перше, варто зауважити, що система інституційного досвіду існувала в багатьох країнах світу насамперед із метою догляду за вразливими категоріями дітей. Проте поступово найбільш розвинені країни починають відмовлятися від традиції виховання дітей у закладах інституційного догляду. Так, на початку XX ст. в США дійшли висновку, що виховання дітей у закладах інституційного виховання негативно впливає на здоров'я дітей, а саме на його фізіологічну, психологічну та соціальну складові частини. Ще в 30-х рр. минулого століття в США почали стимулювати альтернативні форми забезпечення виховання дітей. Поштовхом цьому слугувало і прийняття закону про фінансову підтримку сімей із дітьми, які потрапили в складні життєві обставини [7].

Позитивних успіхів на шляху ДІ досягло королівство Швеція, де старт цього процесу відбувся в середині 50-х років XX ст., а вже до 2000 року не залишилося державних закладів для виховання дітей з особливостями розвитку. Такі країни, як Велика Британія, Норвегія, Ісландія, Ірландія, взагалі не практикують інституційного забезпечення для виховання дітей від народження до 3 років. Позитивною динамікою щодо ДІ відзначається й ситуація в Румунії та Болгарії, де практикується підтримка біологічних сімей та розвиток прийомних сімей.

Досвід інших країн у напрямі ДІ може виступати своєрідним мотиваційним фактором, а також орієнтиром для України на шляху розвитку альтернативних інституційних форм догляду за дітьми, таких як: опіка і піклування, влаштування в прийомні сім'ї, ДБСТ, патронатні сім'ї тощо.

У сучасній Україні активно впроваджується кампанія «Відкриваємо двері дітям». Геогра-

фічно кампанія охоплює 12 європейських країн. Головний меседж кампанії полягає у повній відмові від інтернатних закладів та переході до системи виховання у сімейному середовищі. Кампанію «Відкриваємо двері дітям» реалізує міжнародна ГО «Надія і житло для дітей» за активної підтримки мережі громадських організацій країн Європи Eurochild. Мета кампанії – об'єднання зусиль ініціативних представників громадянського суспільства задля реалізації системних змін, що приведуть до відмови від системи виховання та догляду за дітьми в інституційних установах [1].

Основні завдання кампанії: поінформувати суспільство про шкоду інтернатного виховання дітей та про можливі альтернативи такого виховання; лобювати ухвалення законодавчих ініціатив, що прискорять перехід від інституційного догляду до системи забезпечення сімейних форм виховання; поглибити компетентність фахівців соціальної сфери та представників ГО в питаннях упровадження деінституціалізації. Партнерами кампанії «Відкриваємо двері дітям» є: представництва Європейського Союзу та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Рада Європи в Україні та фонд Східна Європа. Загалом ця кампанія об'єднує зусилля 51 організації у сфері соціального захисту прав та інтересів дітей.

Висновки. Історичні розвідки щодо забезпечення права дітей на виховання в сім'ї вказують на динамічність досліджуваного явища. У прадавні часи практика щодо збереження сім'ї для дитини-сироти мала «звичайний характер». До наших часів дійшли літописні дані про існування «дарообміну». Варто відзначити також постійний інтерес та увагу, які приділяла держава завданню забезпечення дитині сімейного виховання (усиновлення та опіка, передача дітей на виховання

в сільській сім'ї, патронат і патронаж тощо). Вважаємо за необхідне підкреслити кардинальний відхід від такої практики в радянські часи, що «прославилися» створенням значної кількості дитячих будинків та шкіл-інтернатів, а також ліквідацією в ті часи інституту патронажної сім'ї.

Проаналізувавши сучасні тенденції щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї в Україні, можемо підкреслити пріоритетну спрямованість зусиль на збереження для дитини сімейного середовища та створення і розвиток оптимальних форм виховання і догляду за дітьми (усиновлення, опіка, піклування, ДБСТ), що стануть дієвою альтернативою інституційним.

Варто відзначити, що 2017 рік став стартовим у реформуванні системи інституційного догляду за дітьми. Зауважимо, що реформування системи інституційного догляду відбувається за активної участі коаліції партнерів. Зокрема, робоча група представлена: міністерствами (соціальної політики, освіти і науки, охорони здоров'я, регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, фінансів, юстиції), національними ГО, НГО, БФ (Альянс «Україна без сиріт», фонд Петра Порошенка, «Партнерство кожній дитині», «Надія і житло для дітей», коаліція «Права дітей в Україні», «Дитина з майбутнім»), міжнародними організаціями (UNICEF, Lumos, World Vision, ICDL, IHS).

Подальшого вивчення потребують питання активізації партнерської співпраці різних суб'єктів процесу реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання, зокрема на основі використання клієнтоорієнтованого підходу, що може розвиватися через проектну діяльність окремих державних та громадських організацій, залучених до реалізації процесу деінституціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відкриваємо двері дітям. URL: <http://www.openingdoors.org.ua/ua/about/>.
2. Деінституціалізація. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitutionalizaciya.html>.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
4. Кривачук Л.Ф. Зарубіжний досвід реалізації політики щодо дітей: пріоритетні напрямки провадження. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2011. Вип. 8. С. 309–329.
5. Кривачук Л. Ф. Удосконалення механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні: дослідження становища дітей. *Держава та регіони. Державне управління*. 2011. №3. С. 103–110.
6. Нагорнова А.Ю., Вагина Е.Е. Призрение и социальная защита детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в России з древнейших времен до второй половины XX века. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/451271/>.
7. Опіка/Піклування. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/opikunstvo.html?>
8. Петрович Ж.В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 581 с.
9. Пеша І.В. Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання в умовах трансформації українського суспільства URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2006/04/59-68__no-2__vol-13__2006__UKR.pdf.

10. Пономаренко Л.І. Розвиток педагогічної компетентності батьків вихователів дитячих будинків сімейного типу у процесі соціально-педагогічного супроводу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Суми, 2014. 388 с.
11. Пospelova Н.С. Свибович И.А., Шех Н.Е. Профессиональная подготовка приемных родителей и родителей-воспитателей : примерные конспекты занятий : пособие для специалистов органов охраны детства, социально-педагогических и детских интернатных учреждений. Минск : В.И.З.А. ГРУПП, 2009. 376 с.
12. Реформа інтернатних закладів (деінституціалізація). URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=40310.
13. Свердлов А.З. Курс лекций по социальной работе и благотворительности. СПб : СПбГУ культуры и искусств, 2001 URL: <https://studfile.net/preview/1769822/>.
14. Харченко Т.В. Сучасна сім'я у фокусі наукових досліджень URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2006/04/43-48__no-2__vol-13__2006__UKR.pdf.

REFERENCES

1. Openingdoors organizations. *Vidkryvaiemo dveri ditiam* [We opening doors to children]. Retrieved from: <https://www.openingdoors.org.ua/ua/about/> (accessed 28 September 2021)
2. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy *Deinstytutsializatsiia*. [Deinstitutionalization.] Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstytucializaciya.html> (accessed 5 October 2021)
3. Zvereva I.D. (ed.) (2013) *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. 2-he vydannia* [Encyclopedia for social professionals]. 2nd edition Kyiv, Simferopol: Universum.
4. Kryvachuk L.F. (2011) *Zarubizhnyi dosvid realizatsii polityky shchodo ditei: priorityetni napriamky provadzhennia. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia* [Foreign experience in implementing children's policy: priority areas of proceedings. Theoretical and applied issues of state formation]. Kharkiv : Regional Institute for Public Administration, pp. 309–329.
5. Kryvachuk L.F. (2011) *Udoskonalennia mekhanizmu realizatsii derzhavnoi polityky shchodo ditei v Ukraini: doslidzhennia stanovyshecha ditei*. [Improving the mechanism of implementation of state policy on children in Ukraine: a study of the situation of children]. Lvov : State and regions. Governance, pp. 103–110.
6. Nahornova A.Iu., Vahyna E.E. *Pryzrennye y sotsyalnaia zashchyta detei syrot y detei, ostavshykh bez popyecheniya rodytelei, v Rossyy z drevneishykh vremen do vtoroi polovyny KhKh veka* [Charity and social protection of orphans and children left without parental care in Russia from ancient times to the second half of the XXth century]. Retrieved from: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/451271/> (accessed 25 September 2021)
7. *Opika/Pikluvannia* [Guardianship / Care]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/content/opikunstvo.html> (accessed 22 September 2021)
8. Petrochko Zh.V. (2011) *Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoho zabezpechennia prav ditei, yaki opynylisia v skladnykh zhyttievyykh obstavynakh* [Theory and practice of social and pedagogical support of the rights of children who find themselves in difficult life circumstances] (Phd Thesis) Kyiv: Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine.
9. Piesha I.V. *Prychyny sotsialnoho syritstva ta rozvytok simeinykh form vykhovannia v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva* [Causes of social orphanhood and the development of family forms of education in the transformation of Ukrainian society]. Retrieved from: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2006/04/59-68__no-2__vol-13__2006__UKR.pdf (accessed 27 September 2021)
10. Ponomarenko L.I. (2014) *Rozvytok pedahohichnoi kompetentnosti batkiv vykhovateliv dytiachykh budynkiv simeinoho typu u protsesi sotsialno-pedahohichnoho suprovodu* [Development of pedagogical competence of parents of educators of family-type orphanages in the process of social and pedagogical support] (Phd Thesis) Sumy: Sumy State Pedagogical University.
11. Pospelova N.S. Svybovych Y.A., Shekh N.E. (2009) *Professyonalnaia podhotovka pryemnykh rodytelei y rodytelei-vospytatelei* [Professional training of foster parents and parent-educators] Minsk: V.I.Z.A. GROUP.
12. *Reforma internatnykh zakladiv (deinstytutsializatsiia)* [Reform of boarding schools (deinstitutionalization)]. Retrieved from: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=40310 (accessed 23 September 2021)
13. Свердлов А.З. (2001) *Kurs leksii po sotsyalnoi rabote y blahotvorytel'nosti* [A course of lectures on social work and charity]. St. Petersburg : St. Petersburg State University of Culture and Arts.
14. Kharchenko T.V. *Suchasna simia u fokusi naukovykh doslidzhen* [The modern family is the focus of scientific research]. Retrieved from: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2006/04/43-48__no-2__vol-13__2006__UKR.pdf (accessed 25 September 2021)